



Universiteit  
Leiden  
The Netherlands

## **Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)**

Van de Voorde, I.

### **Citation**

Van de Voorde, I. (2022, April 19). *Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)*. LOT dissertation series. Amsterdam, LOT. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).

# Hoofdstuk 9 – Negatie

## 1 Afbakening variabele

Rutten en Van der Wal (2014, p. 363) omschrijven negatie als “a topic that is among the best-researched areas in the history of Dutch and in historical linguistics in general”. Er is dan ook al veel literatuur over het verschijnsel verschenen, en negatie vormde al meermaals het onderwerp van historisch-sociolinguïstische studies. Negatie werd echter nog niet eerder geanalyseerd in een Noord-Zuidcorpus dat zich uitstrekt over verschillende eeuwen en waarin verschillende genres betrokken worden. Vanuit die benadering zal de ontkenning in dit hoofdstuk bestudeerd worden. In deze paragraaf situeren we de variabele eerst in de onderzoekstraditie en belichten we enkele bevindingen uit eerder onderzoek. Vervolgens bespreken we de operationalisering van de variabele in dit hoofdstuk.

### *Onderzoekstraditie*

Allereerst schetsen we kort de ontwikkeling van negatie vanaf het Oudnederlands. In het Oudnederlands was er sprake van eenledige, preverbale negatie. Negatie werd toen uitgedrukt met een enkel negatiepartikel ‘ne’/’en’, dat voor de persoonsvorm geplaatst werd. In het Middelnederlands kwam vervolgens hoofdzakelijk tweeledige negatie voor, bestaande uit twee elementen: het negatiepartikel ‘ne’/’en’ en de negator ‘niet’. Het tweede element van de negatie kon ook ingevuld worden door andere negatieve woorden als ‘niemand’, ‘nooit’ en ‘nergens’ (Van der Wal & Van Bree, 2008, pp. 166-167). ‘Ne’/’en’ kan gedefinieerd worden als de preverbale negator, en ‘niet’ als de postverbale negator. In hoofdzinorde bevinden zij zich namelijk respectievelijk voor en na de persoonsvorm, zoals in het voorbeeld ‘ick en verget v niet in mijn gebedt’ (Rutten & Van der Wal, 2014, p. 363). De eenledige, preverbale negatie kwam in het Middelnederlands ook nog voor, maar enkel in combinatie met bepaalde werkwoorden (o.a. ‘weten’, ‘mogen’ en ‘willen’) en in bepaalde constructies. Daarnaast trad de enkele negatie met ‘niet’ ook al op in het Middelnederlands. Het is het begin van de verandering van tweeledige negatie naar enkele postverbale negatie (Van der Wal & Van Bree, 2008, pp. 166-167).

De hele ontwikkeling van enkele preverbale negatie naar tweeledige negatie en vervolgens enkele postverbale negatie wordt traditioneel in verband gebracht met de zogeheten Jespersen cyclus. Voor het Nederlands kan men dan in grote lijnen drie stadia onderscheiden (o.a. Hoeksema, 1997, pp. 139-141):

- stadium 1: ne/en + Vf<sup>41</sup>  
bv. *ic en was siec*
- stadium 2: ne + Vf + niet  
bv. *ic en was niet siec*
- stadium 3: Vf + niet  
bv. *ic was niet siec*

In dit hoofdstuk concentreren we ons op de ontwikkeling van stadium 2 naar stadium 3, i.e. van tweeledige negatie naar postverbale negatie.

Zoals aangehaald in de inleiding werd het verschijnsel negatie in het Nederlands in het verleden al uitvoerig bestudeerd. Daarbij werd nagegaan in welke mate taalinterne en taalexterne factoren het negatiepatroon bepaalden. We geven hier een globaal overzicht van deze factoren en staan ook stil bij enkele belangrijke bevindingen.

Op het gebied van taalinterne factoren is er eerst en vooral de invloed van de syntactische context. Bepaalde contexten bevorderen het gebruik van postverbale negatie, en zijn in die zin progressiever dan andere contexten. Een van de eerste studies naar de invloed van de syntactische context is Van der Horst en Van der Wal (1979). Naast hoofdzinnen (SVO) onderscheiden Van der Horst en Van der Wal (1979, pp. 7-11) de volgende contexten:

1. zinnen met het Vf op de eerste plaats (V1)
2. zinnen met inversie (XVS)
3. bijzinnen (SOV)

---

<sup>41</sup> Indeling en voorbeeldzinnen overgenomen uit Hoeksema, 1997, p. 140.

4. zinnen zonder Vf (ellips)
5. zinnen waarbij enkel een zinsdeel, woord of woordgroep ontkend wordt. Deze context wordt ook wel lokale negatie genoemd (cf. Rutten & Van der Wal, 2014, pp. 368-369)

Een cruciale vaststelling uit dit onderzoek is dat de tweeledige ontkenning in de 16<sup>de</sup> eeuw het eerst verdween uit V1-zinnen. In de 17<sup>de</sup> eeuw drong de postverbale ontkenning ook door tot hoofdzinnen, zinnen met inversie en uiteindelijk bijzinnen. De tweeledige ontkenning verdween pas in laatste instantie uit bijzinnen. De zinnen zonder Vf en de zinnen met lokale negatie bleven buiten beschouwing omdat in deze contexten in het Middelnederlands enkel eenledige postverbale negatie werd aangetroffen (Van der Horst & Van der Wal, 1979, pp. 11-16).

De bevinding dat tweeledige negatie het eerst verdween uit V1-contexten en het langst bewaard bleef in bijzinnen (Van der Horst & Van der Wal, 1979), werd bevestigd door een hele reeks andere studies. We vermelden hier Burrige (1982; 1993), Beheydt (1998) en Neuckermans (2004). Ook recenter onderzoek toont aan dat de woordvolgorde in V1-contexten het gebruik van postverbale negatie begunstigt, en dat bijzinnen daarentegen het meest conservatief zijn (o.a. Rutten et al., 2012; Vosters & Vandebussche, 2012).

Naast de syntactische omgeving kunnen nog andere taalinterne factoren de keuze van negatie beïnvloeden. Een van deze taalinterne factoren is de fonologische context. Men kan dan nagaan in welke mate een voorafgaand foneem /n/ (vóór het negatiepartikel 'en') het voorkomen van tweeledige negatie beïnvloedt (bv. 'die man ~~en~~ wilde het gelt niet geeve')<sup>42</sup>. Er kan ook sprake zijn van een haplogisch effect wanneer het negatiepartikel 'en' verdwijnt na 'en'/'-en' (bv. 'men ~~en~~ weet nijet ofte wij het lant sullen mogen houden')<sup>43</sup> (Rutten & Van der Wal, 2014, pp. 378-380; Vosters, 2011, pp. 471-473). De invloed van de fonologische context en haplogie kan verschillen per onderzoek. Zo stelde Vosters (2011) in het VKN-corpus vast dat tweeledige negatie minder vaak voorkwam na een voorafgaand /n/-foneem

<sup>42</sup> Voorbeeld overgenomen uit Rutten & Van der Wal, 2014, p. 379; doorhaling toegevoegd (IV).

<sup>43</sup> Idem.

dan na andere fonemen, al was het effect van een voorafgaande 'en'/'-en' wel sterker. Binnen deze laatste categorie bleek o.m. het pronomen 'men' progressief, net als werkwoorden eindigend op *-en*. Na substantieven eindigend op *-en* kwam tweeledige negatie wel nog relatief vaak voor (Vosters, 2011, pp. 471-473). Rutten en Van der Wal (2014) vonden in het *Brieven als Buit corpus* dan weer enkel een effect voor 'men', waarbij het negatiepartikel 'en' nagenoeg niet voorkwam na het pronomen 'men' (Rutten & Van der Wal, 2014, pp. 378-380).

Men kan verder nagaan of tweeledige negatie vaker voorkomt bij een bepaalde postverbale negator. In eerder onderzoek werden 'niet' en 'geen' al tegenover elkaar geplaatst, maar er kwamen geen grote verschillen tussen beide postverbale negators aan het licht (Rutten & Van der Wal, 2014, pp. 373-374; Vosters, 2011, pp. 474-475). Daarnaast kan ook gedacht worden aan lexicale patronen, waarbij bepaalde werkwoorden conservatiever zijn dan andere en de tweeledige negatie mogelijk langer behouden (Rutten & Van der Wal, 2014, pp. 374-378; Vosters, 2011, pp. 475-477). Tot slot vermelden we hier ook nog complexiteit als mogelijke taalinterne factor. Zo kan de afstand tussen de eerste negator en het finiete werkwoord in bijzinnen het gebruik van eenledige negatie bevorderen. Daarnaast blijkt eenledige negatie vaker voor te komen bij complexere verbale clusters aan het einde van de zin (Rutten & Van der Wal, 2014, pp. 380-384).

In deze bijdrage over pluricentriciteit beschouwen we enkel de syntactische omgeving, die in meerdere studies als erg invloedrijk naar voren kwam, als taalinterne factor. De overige taalinterne factoren laten we verder buiten beschouwing.

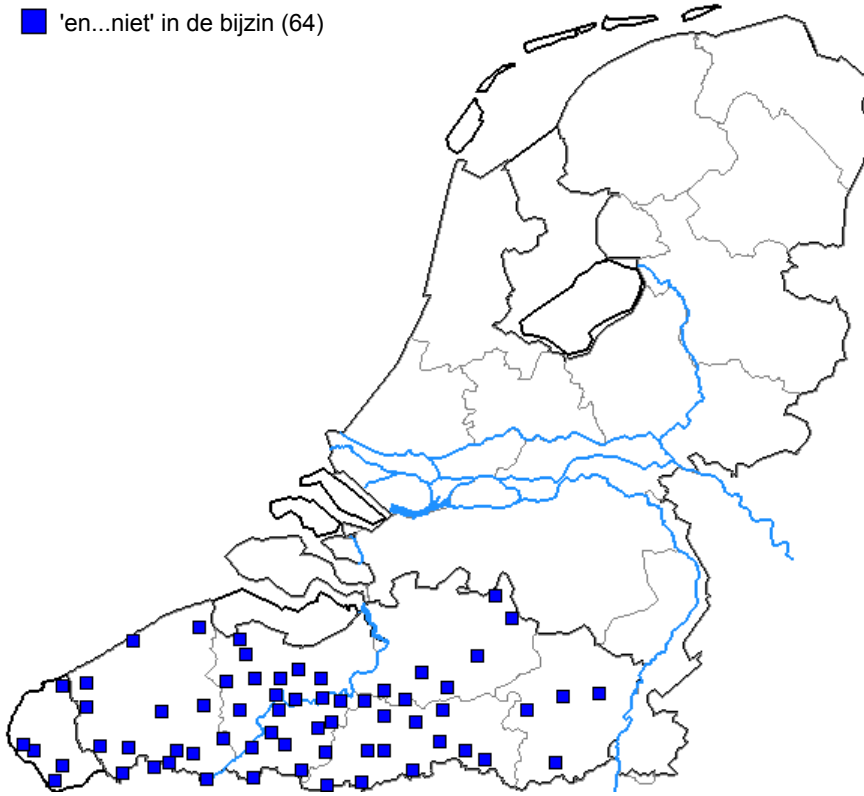
De invloed van taalexterne variabelen staat dan ook centraal in dit hoofdstuk. Regio blijkt bij uitstek een invloedrijke taalexterne factor. Van der Horst en Van der Wal (1979, pp. 18-19) wezen al op een verschil tussen het Noorden en het Zuiden van het taalgebied in de door hen onderzochte 17<sup>de</sup>-eeuwse geschriften. De tweeledige negatie bleef langer bestaan in het Zuiden. Ook uit het onderzoek van Burrige (1982; 1993) kwam een Noord-Zuidverschil naar voren. Recente empirische studies bevestigden dit regionale patroon: allereerst werd binnen de Noordelijke Nederlanden meer tweeledige negatie aangetroffen in de regio's ten zuiden van Noord-Holland (i.e. Zuid-Holland en Zeeland) (o.a. Nobels, 2013; Rutten & Van der Wal, 2014). Wanneer we

naar het hele taalgebied kijken, bleef de tweeledige negatie bovendien langer bewaard in de Zuidelijke Nederlanden (o.a. Puttaert, 2019; Vosters, 2011). In Sectie 2.2 gaan we dieper in op deze recente onderzoeksresultaten met betrekking tot regionale variatie. Al deze bevindingen wijzen er in ieder geval op dat de eenledige postverbale negatie zich verspreid heeft van het Noorden naar het Zuiden van het taalgebied (Rutten & Van der Wal, 2014, p. 364).

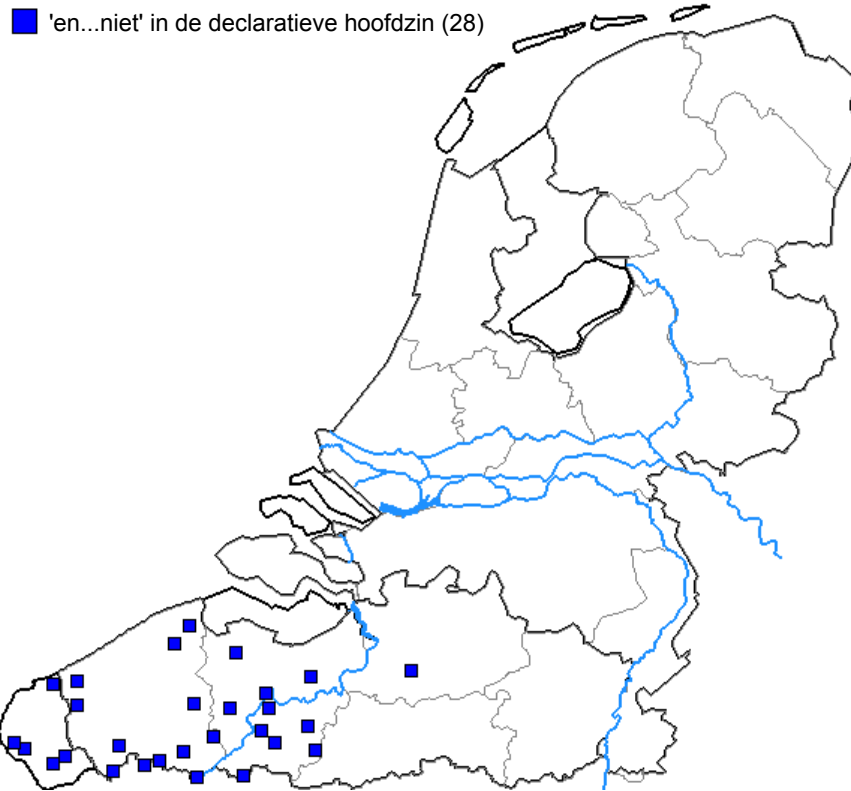
Over het algemeen gelden de syntactische context en regio als de belangrijkste onafhankelijke variabelen voor negatie (Rutten & Van der Wal, 2014, pp. 363-364; Van der Wal & Rutten, 2014, p. 404).

Wanneer we kijken naar de situatie in de huidige dialecten, valt op dat de syntactische context en regio eveneens een grote rol spelen in het voorkomen van tweeledige negatie. De gegevens in de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (SAND) tonen aan dat tweeledige negatie nog het vaakst verschijnt in bijzinnen, gevolgd door hoofdzinnen en zinnen met inversie. De laatste in rij zijn V1-zinnen, die het minst vaak tweeledige negatie vertonen (SAND II, kaarten 50b, 48b, 49b, 49a; aangehaald in Vosters, 2011, pp. 420-421). Afhankelijk van de woordvolgorde is het gebied waar tweeledige negatie nog voorkomt groter. In bijzinnen komt de tweeledige ontkenning nog voor in Frans-, West- en Oost-Vlaanderen en Brabant. Bovendien werden enkele attestaties van de oudere negatievariant opgetekend in Antwerpen en Limburg (SAND II, kaart 50b; aangehaald in Vosters, 2011, p. 430). In hoofdzinnen beperkt tweeledige negatie zich tot de Vlaamse dialecten, en worden de meeste attestaties aangetroffen in Frans-Vlaanderen en zuidelijk Oost-Vlaanderen (SAND II, kaart 48b; aangehaald in Vosters, 2011, p. 430). De vindplaatsen van tweeledige negatie in bijzinnen en hoofdzinnen worden ook afgebeeld in Figuur 45 en Figuur 46 (DynaSAND).

■ 'en...niet' in de bijzin (64)



*Figuur 45: vindplaatsen tweeledige negatie in bijzinnen (DynaSAND)*



*Figuur 46: vindplaatsen tweeledige negatie in hoofdzinnen (DynaSAND)*

In zinnen met inversie verschijnt de tweeledige negatie hoofdzakelijk nog in Oost-Vlaanderen; in V1-zinnen komt de oudere negatievariant nog enkele keren voor in Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen (SAND II, kaarten 49b, 49a; aangehaald in Vosters, 2011, p. 430). Samengevat wordt de tweeledige negatie dus nog aangetroffen in de dialecten uit het huidige Vlaanderen, en dan vooral in Frans-Vlaanderen, West-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen (SAND II, kaarten 50b, 48b, 49b, 49a; zie ook Neuckermans, 2004, pp. 326-330). In de dialecten uit Nederland komt de tweeledige ontkenning tegenwoordig amper of niet voor (o.a. Neuckermans, 2004, p. 326). Naast het Noord-Zuidverschil in het verleden kan dus ook van een Noord-Zuidverschil gesproken worden in de hedendaagse dialecten (Rutten & Van der Wal, 2014, p. 366).



### ***Operationalisering van de variabele***

Zoals eerder vermeld bestuderen we in dit hoofdstuk de overgang van tweeledige negatie naar moderne postverbale negatie. We zullen het in het vervolg van dit hoofdstuk echter hebben over moderne enkele of eenledige negatie. De term ‘postverbaal’ verwijst namelijk naar de positie van het finiete werkwoord, en afhankelijk van de syntactische context kan de positie van het finiete werkwoord veranderen (cf. infra). Vanzelfsprekend doelen we met de termen ‘enkel’ of ‘eenledig’ niet op de oude preverbale negatie die in het Oudnederlands gangbaar was (Van der Wal & Van Bree, 2008, p. 166).

Om de zinnen met negatie uit het corpus te filteren stelden we reguliere expressies op per negator of ontkenkend woord. Concreet zochten we naar alle voorkomens van ‘niet’, ‘geen’, ‘niemand’, ‘nooit’, ‘nimmer(meer)’ en ‘nergens’. De zoekexpressies houden rekening met mogelijke spellingvarianten. Vooraf gingen we na of er ontkenkende woorden met accenten voorkwamen (bv. ‘géén’), maar dit bleek in ons corpus niet het geval. De zoekactie naar ‘niet’ en ‘geen’ leverde aanzienlijk veel resultaten op (2.432 voor ‘niet’ en 604 voor ‘geen’). Daarnaast vonden we nog 183 hits voor ‘niemand’ en 94 hits voor ‘nooit’. De aantallen voor ‘nimmer(meer)’ (N=15) en ‘nergens’ (N=14) waren zeer laag, zeker in vergelijking met ‘niet’ en ‘geen’. Aangezien ‘niet’ en ‘geen’ alleen al voldoende hits voortbrachten om tegemoet te komen aan onze onderzoeksopzet, beslisten we om ons verder te concentreren op deze twee vaakst voorkomende negatie-elementen.

Alle voorkomens van ‘niet’ en ‘geen’ werden vervolgens manueel gecontroleerd en geannoteerd in Excel. We gingen per zin na of we te maken hadden met tweeledige, dan wel eenledige negatie. Hoewel in het hele onderzoek de invloed van taalexterne variabelen centraal staat, betrekken we in dit hoofdstuk ook de syntactische context als taalinterne variabele. Uit de literatuur blijkt immers dat het zinstype de negatievariant in grote mate bepaalt, zoals recent nog aangehaald door Van der Wal en Rutten (2014, p. 404). We deelden de zinnen dus in naar woordvolgorde, en beschouwden vier syntactische contexten (cf. Vosters, 2011). Deze worden hieronder geïllustreerd met voorbeelden uit het HCD. Merk op dat we telkens een voorbeeld met tweeledige en eenledige negatie selecteerden.

1. hoofdzinnen (SVO)
  - a. zij **en** hauden **gheen** mate zij tenderen altijt voort ende voort,  
[...]  
(EGO-1550-VL-1-UBG\_Marcus\_van\_Vaernewyck\_Gent\_1566)
  - b. geotroijeerde polders mogen hare waterpenning **niet**  
verminderen  
(ADM-1750-ZE-1-GAG\_Resoluties\_Goes\_1732\_1733)
2. bijzinnen (SOV)
  - a. [...], soo Lange hij't ambacht **niet en** exerceert  
(ADM-1650-HO-1-SA\_Gildebrief\_Amsterdam\_1633)
  - b. De Geuzen wisten echter dat die maatregel **niet** welkom zijn  
zoude bij de groote meerderheid van 't Land  
(PAM-1850-BR-2-RAG\_Antwerpen\_1850)
3. zinnen met inversie (XVS)
  - a. ende daer omme **en** sal den toorn Godts **nyet** ter neder gheleyt  
wordden totter tijt toe, [...]  
(PAM-1550-BR-1-KB\_Pflt83\_Antwerpen\_1541)
  - b. Hier vonden wij meede **geen** oorsaak tot Treuren  
(EGO-1750-HO-3-GAR\_Heemskerk\_Rotterdam\_1756)
4. zinnen met het Vf op de eerste plaats (V1)
  - a. ende al **en** waeren sy op het feyt **niet** gecalengiert geweest, [...]  
(PAM-1750-VL-5-UBG\_Gent\_1753)
  - b. Maar heeft ZEd dan **niet** gebeden?  
(EGO-1850-ZE-5-HDC\_Louise\_Teijlingen\_[Oost\_Souburg]\_1862)

Naast evidente vals positieve resultaten als 'niettegenstaande' en 'hetgeen' werden bepaalde contexten uitgesloten van de analyse. Zo betrekken we geen zinnen zonder Vf en zinnen met lokale negatie, twee contexten door Van der Horst en Van der Wal (1979) onderscheiden, in ons onderzoek. Onder zinnen zonder Vf verstaan we – in navolging van Vosters (2011, p. 424) – ook infinitiefzinnen en zinnen met een tegenwoordig deelwoord. Bij de negator 'niet' beperkten we ons tot onbetwifelbare zinsnegatie en werden voorkomens met lokale negatie (of ambigue gevallen) niet opgenomen. Bij 'geen' werd enkel contrastieve negatie geweerd, zoals in de volgende zin: 'DE tegenwoordige droevige tijden [...] dreyghen en voor-seggen ons geen Zegen

maer Vloeck, geen Geluck maer Ongeluck' (PAM-1650-ZE-6-KB\_Pfl6861\_Middelburg\_1650).

De zogenaamde dubbele negatie (bv. 'daar heb ik **nooit geen** zin in'<sup>44</sup>) maakte eveneens geen deel uit van het onderzoek. Het gaat hier om twee negatie-elementen die elkaar versterken (Van der Wal & Van Bree, 2008, p. 168). Daarnaast werden ook voorkomens van litotes uit de analyse geweerd. Bij een litotes wordt het tegengestelde uitgesloten. Zo betekent 'niet onaardig' eigenlijk 'aardig'. De zin heeft zo een positieve strekking (Duinhoven, 2002, p. 227). Als litotes beschouwden we in ons corpus dan bv. 'niet onvermakelijk', maar ook 'nyet sonder vrese der snaphanen'. In dit laatste geval bestaat er namelijk net wel een angst voor de snaphanen.

Tot slot merken we nog op dat we het pronomen 'men' niet als een enclitische vorm ('men' + 'en') (Van der Horst & Van der Wal, 1979, p. 14) geïnterpreteerd hebben. Uit eerder onderzoek weten we dat het pronomen 'men' het gebruik van eenledige negatie bevordert: het negatiepartikel 'en' valt vaak weg na 'men' (cf. supra). Zinnen waarin 'en' zowel de functie van negatiepartikel als van nevenschikkend voegwoord zou kunnen vervullen (bv. in V1-zinnen; zie Van der Horst & Van der Wal, 1979, p. 18) werden niet meegenomen in de analyse.

## 2 Normen en gebruik: voorgaand onderzoek

In deze paragraaf beschrijven we welke plaats negatie innam binnen de normatieve traditie (Sectie 2.1). Op basis van secundaire literatuur vatten we de tendensen in de Noordelijke en Zuidelijke normatieve geschriften samen. We laten dit overzicht beginnen bij de 17<sup>de</sup> eeuw, wanneer tweeledige negatie ter discussie stond in het Noorden (cf. Nobels & Rutten, 2014, pp. 30-31). Vervolgens bespreken we in Sectie 2.2 enkele studies naar het taalgebruik, waarbij negatie onderzocht werd in historische corpora.

---

<sup>44</sup> Voorbeeld overgenomen uit Van der Wal & Van Bree, 2008, p. 168; nadruk toegevoegd (IV).

## 2.1 Taalnormen

In het Noorden van het taalgebied wekt tweeledige negatie in de 17<sup>de</sup> eeuw de aandacht van enkele gezaghebbende auteurs en grammatici. Zo wisselen Hooft en Vondel tweeledige negatie in voor enkele negatie rond 1640. Daarnaast keurt Leupenius (1653) in zijn grammatica tweeledige negatie expliciet af. Hij argumenteert dat twee ontkenningen tot een bevestiging leiden (Nobels & Rutten, 2014, p. 30; zie ook referenties aldaar). Het voorschrift van Leupenius kan niet gezien worden als een voortzetting van de traditie in de 17<sup>de</sup> eeuw. Eerder die eeuw behandelde o.m. Van Heule (1625/1633) negatie niet, maar werd tweeledige negatie wel in zijn grammatica's gehanteerd. In de 18<sup>de</sup> eeuw besteden Van Belle (1748) en Verwer (1708) nog aandacht aan de tweeledige negatie. Van Belle wijst de oudere negatievariant af, terwijl Verwer de tweeledige ontkenning nog verdedigt (Nobels & Rutten, 2014, p. 31). Nobels en Rutten (2014, p. 31) relativiseren deze oppositie in de 18<sup>de</sup> eeuw wel door te wijzen op het feit dat “hardly any other language observer than Verwer and [V]an Belle made any remarks about differing usage patterns, while using and thus indirectly promoting single negation”. Al bij al werd de kwestie in het Noorden niet uitvoerig becommentarieerd.

Voor de voorschriften van Zuidelijke grammatici uit de 18<sup>de</sup> en 19<sup>de</sup> eeuw doen we een beroep op Vosters (2011)<sup>45</sup>. Aan het begin van de 18<sup>de</sup> eeuw wordt de tweeledige negatie in het Zuiden nog verdedigd door Van Geesdalle (1700) en E.C.P. (1713). Naast deze twee auteurs toont ook de Antwerpse pater Bouvaert (1722) zich een voorstander van de oudere tweeledige negatievariant. Na deze opmerkingen over het kenmerk in het begin van de 18<sup>de</sup> eeuw, wordt er gedurende een hele periode geen aandacht geschonken aan negatie in de normatieve publicaties. Met de grammatica van Des Roches (z.j. [1761]) komt daar verandering in. Negatie komt in zijn *Nieuwe Nederduytsche Spraek-konst* weliswaar impliciet aan bod, met een opsomming van bijwoorden van ontkenning. Er wordt daarbij geen melding gemaakt van het negatiepartikel ‘en’, noch van de tweeledige negatie. Later in de 18<sup>de</sup> eeuw zijn er nog grammatici die op dezelfde impliciete wijze hun voorkeur voor eenledige negatie laten blijken, onder wie Ballieu (1771) en Van Boterdael (z.j. [1785]) (Vosters, 2011, pp. 435-439; p. 447).

---

<sup>45</sup> Zie ook Vosters & Vandenbussche, 2012, pp. 350-353.

Aan het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw pleit Van Daele (1806) nog voor het gebruik van tweeledige negatie. Zelf gebruikt hij deze oudere negatievariant maar weinig, waardoor Vosters suggereert dat het gebruik ervan door Van Daele als optioneel gezien werd. Bij De Bast & De Laval (1805) wordt tweeledige negatie wel expliciet voorgeschreven. Zij baseren zich voor dit voorschrift evenwel op de Franse grammaticale traditie, waar tweeledige negatie uiteraard de regel is (Vosters, 2011, pp. 439-440). Na deze twee werken wordt de tweeledige ontkenning niet meer voorgeschreven door de Zuidelijke grammatici. Bij de meeste auteurs kan de voorkeur voor moderne eenledige negatie slechts impliciet afgeleid worden door een opsomming van adverbia (cf. Des Roches, z.j. [1761]), zoals bij Henckel (1815) en Behaegel (1817). De Simpel (1827) omschrijft tweeledige negatie wel expliciet als verouderd en meldt dat het preverbale negatiepartikel niet meer gebruikt wordt (Vosters, 2011, pp. 441-445).

Vosters concludeert dat het kenmerk negatie over het algemeen op weinig aandacht van de Zuidelijke grammatici kon rekenen. De 18<sup>de</sup> eeuw start in het Zuiden met voorschriften voor tweeledige negatie. Tegen het einde van die eeuw wordt tweeledige negatie niet meer voorgeschreven, en spreekt uit de aangehaalde werken impliciet een voorkeur voor enkele negatie. Aan het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw verdedigen Van Daele (1806) en De Bast & De Laval (1805) de oudere tweeledige ontkenning nog, maar nadien wordt enkel nog – hoofdzakelijk impliciet – eenledige negatie voorgeschreven (Vosters, 2011, pp. 447-449).

In de Noordelijke normatieve traditie was het midden van de 17<sup>de</sup> eeuw een belangrijke mijlpaal in de verandering van tweeledige negatie naar enkele negatie. Het gebruik van tweeledige negatie wordt dan afgekeurd door Leupenius en vooraanstaande auteurs als Hooft en Vondel hadden toen al overtuigend voor de moderne eenledige negatievariant gekozen in hun geschriften (Nobels & Rutten, 2014, p. 41; Van der Wal & Van Bree, 2008, p. 217). De Zuidelijke voorschriften voor tweeledige negatie aan het begin van de 18<sup>de</sup> eeuw suggereren dat de omschakeling in de Zuidelijke normatieve traditie wat later te situeren is dan in het Noorden. In het Noorden verdedigde Verwer (1708) het gebruik van tweeledige negatie nog bij het begin van de 18<sup>de</sup> eeuw, maar in het Zuiden werden corresponderende voorschriften nog aangetroffen aan het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw (cf. Van Daele, De Bast & De Laval) (Vosters, 2011, p. 448; Vosters & Vandenbussche, 2012,

p. 352). Concreet kan men in het Zuiden een verandering waarnemen in de tweede helft van de 18<sup>de</sup> eeuw (Vosters, 2011, p. 462).

## 2.2 Taalgebruik

In de taalnormen is er een verschil tussen het Noorden en het Zuiden van het taalgebied, maar ook in het taalgebruik kan men een verschil waarnemen. We illustreren dit aan de hand van enkele recente historisch-sociolinguïstische studies. Eerst komt het Noordelijke taalgebruik aan bod; nadien concentreren we ons op het Zuidelijke taalgebruik.

In de 17<sup>de</sup>-eeuwse private brieven uit het *Brieven als Buit corpus* die Nobels (2013)<sup>46</sup> onderzocht kwam tweeledige negatie voor in 35% van alle gevallen. Bij de meerderheid (65%) van de ontkenningen ging het dus om enkele negatie (Nobels, 2013, p. 138). Allereerst werd een regionaal verschil vastgesteld binnen de Noordelijke Nederlanden. In de provincies Zeeland en Zuid-Holland trad tweeledige negatie op in ongeveer de helft van de gevallen. In Noord-Holland maakte de tweeledige negatie daarentegen nog maar een kwart van het geheel uit. Binnen de provincie Noord-Holland nam Nobels verder een verschil waar tussen de stad Amsterdam en de rest van Noord-Holland. Wanneer enkel naar Amsterdam gekeken wordt, bedraagt het percentage van de tweeledige negatie namelijk 33%. Zonder de attestaties van Amsterdam bedraagt het aandeel van de tweeledige negatie in Noord-Holland slechts 12%. Deze vaststelling wijst erop dat de verandering naar een enkele negatie eerder aanving in het Noorden van Noord-Holland, en vervolgens zuidelijker gelegen gebieden bereikte (Nobels, 2013, pp. 140-144).

Simons (2013) verkende negatie in het 18<sup>de</sup>-eeuwse *Brieven als Buit corpus*. Om de tweeledige negatie in deze private brieven uit de late 18<sup>de</sup> eeuw in kaart te brengen werden 100 brieven, opgesteld door evenveel scribenten, doorzocht. Al snel bleek dat tweeledige negatie slechts in beperkte mate voorkwam in deze brieven. Concreet kwam het aandeel van de tweeledige ontkenning overeen met ongeveer 2%. Simons kon met dit resultaat dan ook aantonen dat de tweeledige negatie aan het einde van de 18<sup>de</sup> eeuw bijna niet meer voorkwam in het geschreven Noordelijke taalgebruik, zelfs niet in het

---

<sup>46</sup> De resultaten voor het 17<sup>de</sup>-eeuwse *Brieven als Buit corpus* komen ook aan bod in Nobels & Rutten (2014), Rutten & Van der Wal (2014) en Rutten et al. (2012).

taalgebruik van privébriefen (Simons, 2013, pp. 143-145; zie ook Rutten et al., 2012, pp. 338-339).

De situatie is anders voor het Zuidelijke taalgebruik. In het 19<sup>de</sup>-eeuwse VKN-corpus maakte tweeledige negatie nog 19% van alle zinsnegaties uit. Dat betekent dat enkele negatie duidelijk de meerderheidsvariant was in dit corpus (81%), maar het wijst er evenzeer op dat de oudere tweeledige negatie nog in gebruik was (Vosters, 2011, p. 469). Vergeleken met de 18<sup>de</sup>-eeuwse privébriefen uit het *Brieven als Buit corpus* (Simons, 2013) kwam de tweeledige negatie dus nog aanzienlijk vaker voor in het 19<sup>de</sup>-eeuwse Zuidelijke corpus. De teksten uit het VKN-corpus dateren niet alleen uit een latere periode, ze zijn ook formeler dan de privébriefen. Het VKN-corpus omvat namelijk ambtelijke en gerechtelijke documenten (Vosters, 2011, p. 187).

Bij de distributie per onderzocht jaartal in het VKN-corpus bleek dat de tweeledige negatie wel nog sterker stond in 1823 (28%) dan in 1829 (9%). Op enkele jaren tijd was het percentage van de enkele negatie dus gestegen van 72% in 1823 naar 91% in 1829. Naast het jaartal bleek ook de provincie waarin de scribenten actief waren een belangrijke taalexterne factor. In de provincies West-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen werd het hoogste percentage tweeledige negatie vastgesteld (respectievelijk 30% en 28%). In Brabant was 21% van de ontkenningen tweeledig en in Antwerpen slechts 11%. Verder was in de provincie Limburg nog 25% van de zinsnegaties tweeledig. In elk van deze provincies werd een daling van het aantal tweeledige negaties waargenomen in 1829 (tegenover 1823). Concreet werd in 1829 geen tweeledige negatie meer aangetroffen in Antwerpen, en was het aandeel van deze variant sterk teruggedrongen in Brabant en Limburg. De tweeledige ontkenning was op dat moment nog het duidelijkst aanwezig in Oost- en West-Vlaanderen (Vosters, 2011, pp. 477-481). Wat betreft de ligging stelde Vosters een verschil vast tussen kernsteden en perifere gemeentes. De moderne eenledige negatie was met 85% van de tokens sterker vertegenwoordigd in de kernsteden dan in de perifere gemeentes (71%) (Vosters, 2011, p. 481).

In het VKN-corpus werden verschillende tekstsoorten opgenomen. We herhalen hier dat de drie belangrijkste tekstsoorten processen-verbaal, verhoren, en aktes van inbeschuldigingstelling zijn. Binnen het VKN-corpus,

dat uitsluitend ambtelijke en gerechtelijke documenten omvat, zijn de processen-verbaal iets minder formeel dan de verhoren. Beide tekstsoorten zijn dan weer minder formeel dan de uiterst formele aktes van inbeschuldigingstelling. Deze drie tekstsoorten werden aangevuld met een kleiner deel brieven en verklaringen, die als eerder informeel beschouwd worden (Vosters, 2011, pp. 187-211; zie ook Hoofdstuk 5, Sectie 2.2). Bij de distributie van de negatievarianten per tekstsoort kon Vosters dan vaststellen dat de tweeledige negatie het vaakst behouden werd in de brieven en verklaringen. Bij de drie belangrijkste tekstsoorten registreerde Vosters verder een kloof tussen de processen-verbaal en verhoren, en de aktes van inbeschuldigingstelling. In de relatief minder formele processen-verbaal en verhoren kwam de tweeledige negatie nog voor, terwijl in de meest formele aktes van inbeschuldigingstelling enkel eenledige negatie aangetroffen werd (Vosters, 2011, pp. 484-485).

De tweeledige negatie was een minderheidsvariant in deze vroeg-19<sup>de</sup>-eeuwse documenten uit het Zuiden, concludeert Vosters (2011, p. 486), maar deze kwam wel nog voor en “vooral aan het begin van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden nam de variant nog een duidelijke positie in op het variatiespectrum” (Vosters, 2011, p. 486).

Ook Puttaert (2019) registreerde nog een substantieel percentage tweeledige zinsnegaties in de 19<sup>de</sup>-eeuwse corpora die ze onderzocht. Zeker in de soldatenbrieven, die opgesteld werden in het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw (Puttaert, 2019, p. 61), kwam de tweeledige ontkenning nog opvallend vaak voor. Meer specifiek was 79,21% van de zinsnegaties tweeledig, tegenover 20,79% eenledige ontkenningen. Naast de geringe schrijfervaring van de scribenten en het feit dat het taalgebruik in de brieven dichter aanleunt bij het gesproken taalgebruik, haalt Puttaert de afkomst van de scribenten (West-Vlaanderen) aan als mogelijk argument voor dit hoge percentage tweeledige negatie (Puttaert, 2019, pp. 226-227). Ook in de armenbrieven kwam de tweeledige negatie nog voor. In vergelijking met de soldatenbrieven was het aandeel van deze oudere variant wel beduidend kleiner. In de armenbrieven staat 17,82% tweeledige negatie namelijk tegenover 82,18% eenledige negatie. Deze laatste variant was dus duidelijk in de meerderheid. Bij de distributie per jaartal kwam slechts een lichte daling van het percentage tweeledige negatie naar voren (Puttaert, 2019, pp. 231-232). We herhalen op dit punt dat het corpus armenbrieven de periode



1810-1899 beslaat. Verder bevat dit corpus brieven uit West-Vlaanderen en in mindere mate uit Zeeland (Puttaert, 2019, p. 62). De distributie per provincie maakte duidelijk dat tweeledige negatie in de 19<sup>de</sup> eeuw nog vaker opdook in West-Vlaanderen (21,46%) dan in Zeeland (6,90%) (Puttaert, 2019, p. 233).

### 3 Hypotheses

Op basis van eerder onderzoek kunnen we enkele hypotheses formuleren die verband houden met de onafhankelijke variabelen periode, regio en genre.

Het begin van de overgang van tweeledige naar moderne eenledige negatie kan gesitueerd worden in het Middelnederlands (Van der Wal & Van Bree, 2008, p. 167) en eenledige negatie is uiteindelijk ook de regel geworden in het geschreven taalgebruik. We verwachten dus dat het aandeel van de tweeledige negatie nog het grootst zal zijn in de 16<sup>de</sup> eeuw, en vervolgens zal afnemen door de eeuwen heen. De moderne negatievariant met een enkele negator zal aan de andere kant in aantal toenemen vanaf de 16<sup>de</sup> eeuw, en zal de meerderheidsvariant zijn in de 19<sup>de</sup> eeuw. Dit is hypothese 1. We argumenteren niet dat tweeledige negatie volledig verdwenen zal zijn in de 19<sup>de</sup> eeuw aangezien zowel Vosters (2011) als Puttaert (2019) nog tweeledige zinsontkenning aantreffen in de door hen onderzochte 19<sup>de</sup>-eeuwse corpora.

Eerdere studies maakten melding van een Noord-Zuidverschil, waarbij tweeledige negatie langer bewaard bleef in het Zuidelijke taalgebruik. Recent historisch-sociolinguïstisch onderzoek bevestigt deze stelling: terwijl de oudere negatievariant nog amper voorkwam in het 18<sup>de</sup>-eeuwse *Brieven als Buit corpus* (Simons, 2013), registreerden Vosters (2011) en Puttaert (2019) nog een relatief hoog percentage tweeledige negatie in hun 19<sup>de</sup>-eeuwse corpora. Ook in de normatieve traditie werd tweeledige negatie nog langer voorgeschreven in het Zuiden dan in het Noorden van het taalgebied (Vosters, 2011). We stellen dan ook met hypothese 2A dat de Noordelijke regio's Holland en Zeeland in ons corpus de enkele ontkenning sneller zullen overnemen dan de Zuidelijke pendanten (Brabant en Vlaanderen). Verder kan men ook binnen het Noorden en binnen het Zuiden van het taalgebied verschillen verwachten. Zo werd in het 17<sup>de</sup>-eeuwse *Brieven als Buit corpus* meer tweeledige negatie aangetroffen in Zeeland en Zuid-Holland dan in

Noord-Holland (o.a. Nobels, 2013). Daarom vermoeden we dat er ook in ons corpus een verschil zal zijn tussen Holland<sup>47</sup> en Zeeland, waarbij de Zeeuwse teksten meer tweeledige negaties zullen bevatten dan de Hollandse teksten. Dit is hypothese 2B. In het Zuidelijke VKN-corpus was de tweeledige negatie het sterkst vertegenwoordigd in West-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen (Vosters, 2011). Bovendien wordt de tweeledige negatie tegenwoordig vooral nog aangetroffen in de dialecten uit deze Vlaamse provincies (alook Frans-Vlaanderen) (SAND II, kaarten 50b, 48b, 49b, 49a; Neuckermans, 2004, pp. 326-330). Met hypothese 2C argumenteren we daarom dat de tweeledige negatie in het HCD vaker zal verschijnen in Vlaanderen dan in Brabant.

Wat de genredimensie betreft, verwachten we dat tweeledige negatie het snelst zal verdwijnen uit de gedrukte pamfletten. De handgeschreven administratieve teksten en egodocumenten zullen de tweeledige ontkenning daarentegen langer behouden, al argumenteren we dat de egodocumenten conservatiever zijn dan de administratieve teksten. Onze hypothese 3 is dan ook dat de moderne eenledige negatie het vaakst zal voorkomen in de pamfletten, gevolgd door de administratieve teksten en – in laatste instantie – de egodocumenten.

## 4 Resultaten

### *Algemene distributie varianten*

Tabel 33 geeft de absolute aantallen van elke negatievariant weer. De aantallen maken meteen duidelijk dat de moderne eenledige negatie het vaakst gebruikt wordt in het HCD.

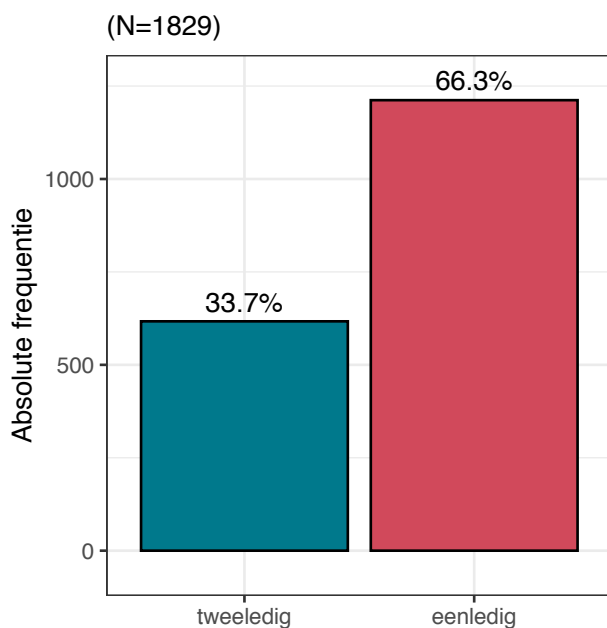
| Variant | tweeledig | eenledig |
|---------|-----------|----------|
| n =     | 617       | 1.212    |

*Tabel 33: absolute voorkomens tweeledige en eenledige negatie*

De verhouding tussen tweeledige en eenledige negatie wordt visueel voorgesteld met Figuur 47. Naast de absolute voorkomens geeft deze figuur ook de relatieve frequenties weer. Concreet stellen we dan vast dat de oudere

<sup>47</sup> De regio Holland behelst in het HCD teksten uit Noord- en Zuid-Holland.

tweeledige negatie iets meer dan een derde (33,7%) van het geheel uitmaakt. De overige 66,3% van de negatieve zinnen bevat eenledige negatie.



Figuur 47: absolute en relatieve voorkomens tweeledige en eenledige negatie

### **Taalinterne factoren**

Vooraleer we ingaan op de verschillende taalexterne factoren, vestigen we de aandacht op de taalinterne factoren die we bij de analyse betrokken hebben. Dit zijn met name de negator (niet/geen) en de syntactische context (V1/SVO/XVS/SOV).

#### 1. Negator

|                      | <b>tweeledig</b> | <b>eenledig</b> |
|----------------------|------------------|-----------------|
| <b>niet</b>          | 477 (33,38%)     | 952 (66,62%)    |
| <b>geen</b>          | 140 (35,00%)     | 260 (65,00%)    |
| <b>Totaal (n = )</b> | 617              | 1.212           |

Tabel 34: absolute en relatieve voorkomens tweeledige en eenledige negatie per negator

De algemene distributie van de negatievarianten in ons corpus houdt stand wanneer we deze opsplitsen per negator (cf. Tabel 34). We zien een haast identieke verdeling voor 'niet' en 'geen'. De tweeledige negatie komt iets

vaker voor bij 'geen', maar van grote verschillen is geen sprake. In het vervolg van de analyse worden beide negatieve woorden niet meer afzonderlijk besproken. Ter info geven we wel mee dat de verandering zich door de eeuwen heen iets sneller leek te voltrekken bij 'geen' dan bij 'niet'.<sup>48</sup>

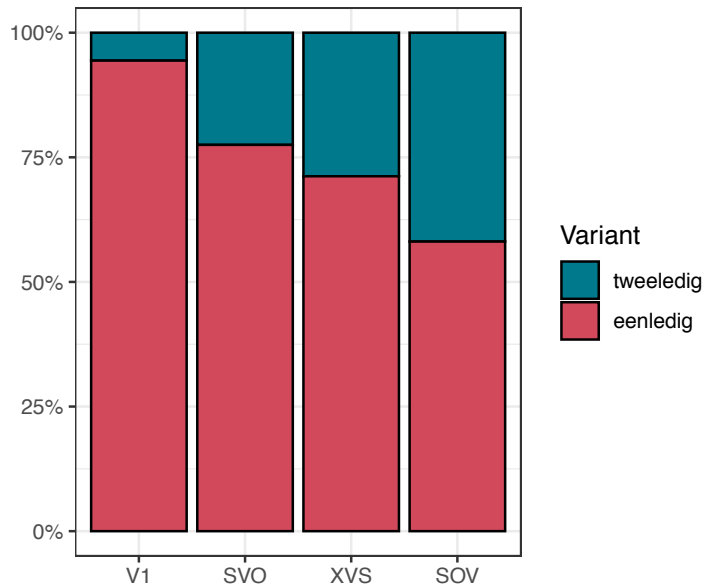
## 2. Syntactische context

|                      | tweeledig    | eenledig     |
|----------------------|--------------|--------------|
| <b>V1</b>            | 5 (5,62%)    | 84 (94,38%)  |
| <b>SVO</b>           | 104 (22,46%) | 359 (77,54%) |
| <b>XVS</b>           | 59 (28,78%)  | 146 (71,22%) |
| <b>SOV</b>           | 449 (41,88%) | 623 (58,12%) |
| <i>Totaal (n = )</i> | 617          | 1.212        |

Tabel 35: absolute en relatieve voorkomens tweeledige en eenledige negatie per syntactische context

Eerder onderzoek naar negatie in het Nederlands maakte duidelijk dat de syntactische context een invloedrijke taalinterne factor was. Uit de onderzoekstraditie bleek namelijk dat tweeledige negatie het minst vaak voorkwam in V1-contexten, en anderzijds het vaakst opdook in bijzinorde (SOV). Wanneer we de distributie per syntactische context in ons corpus bekijken (Tabel 35), zien we dat de voorgaande bevindingen bevestigd worden. Met 41,88% tweeledige negatie is de oudere negatievariant nog het sterkst vertegenwoordigd in bijzinnen. Het aandeel van de tweeledige negatie bedraagt in V1-zinnen daarentegen slechts 5,62%, wat overeenkomt met 5 absolute voorkomens. Omgekeerd verschijnt de moderne eenledige negatie dus het vaakst in V1-contexten (94,38%). Nadien volgen hoofdzinnen (77,54%) en zinnen met inversie (71,22%), en in laatste instantie pas bijzinnen (58,12%). Dit patroon zien we ook in Figuur 48. De syntactische context blijkt dus ook hier een cruciale taalinterne variabele, die verder bij de analyse van de taalexterne variabelen betrokken zal worden.

<sup>48</sup> In de 16<sup>de</sup> eeuw noteren we 21,78% eenledige negatie voor 'geen', tegenover 10,31% eenledige negatie voor 'niet'. In de 17<sup>de</sup> eeuw staat 61,11% eenledige negatie voor 'geen' tegenover 58,50% eenledige negatie voor 'niet'. In de 18<sup>de</sup> eeuw is 88,12% van de negatieve zinnen met 'geen' eenledig; bij de zinnen met 'niet' is dit 76,32%. Tot slot komt in de 19<sup>de</sup> eeuw nog uitsluitend eenledige negatie voor bij 'geen'; de oudere tweeledige negatie komt in die eeuw nog 4 keer voor bij 'niet'.



Figuur 48: Voorkomen tweeledige en eenledige negatie per zinstype

### **Distributie per periode**

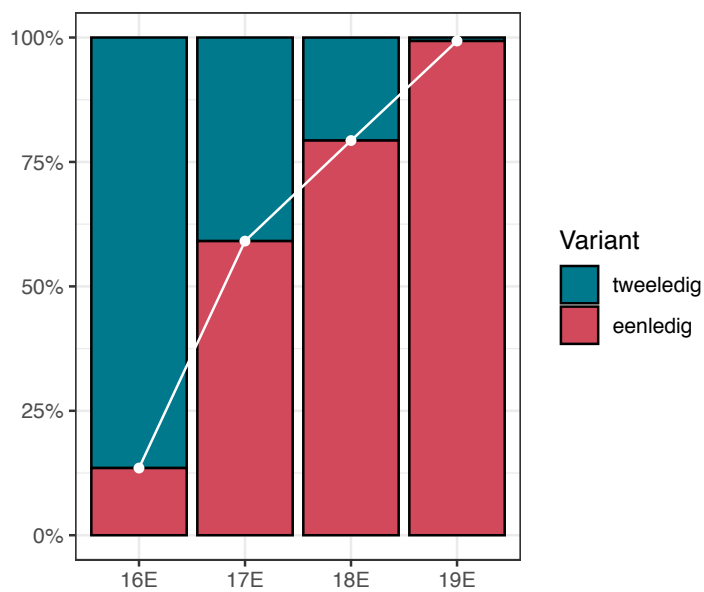
De absolute en relatieve frequenties van de negatievarianten per periode worden weergegeven in Tabel 36.

|                             | <b>tweeledig</b> | <b>eenledig</b> |
|-----------------------------|------------------|-----------------|
| <b>16<sup>de</sup> eeuw</b> | 314 (86,50%)     | 49 (13,50%)     |
| <b>17<sup>de</sup> eeuw</b> | 215 (40,87%)     | 311 (59,13%)    |
| <b>18<sup>de</sup> eeuw</b> | 84 (20,74%)      | 321 (79,26%)    |
| <b>19<sup>de</sup> eeuw</b> | 4 (0,75%)        | 531 (99,25%)    |
| <i>Totaal (n =)</i>         | 617              | 1.212           |

Tabel 36: absolute en relatieve voorkomens tweeledige en eenledige negatie per periode

In de 16<sup>de</sup> eeuw is de tweeledige negatie met 86,50% van de tokens duidelijk nog de dominante variant. De enkele negatie duikt dan al op in 13,50% van de gevallen. Het percentage eenledige negatie neemt vervolgens fors toe in de 17<sup>de</sup> eeuw. In meer dan de helft van de zinnen (59,13%) wordt ontkenning dan uitgedrukt met een enkele negator 'niet' of 'geen'. Op een eeuw tijd heeft de moderne negatievariant dus de overhand gekregen. In de 18<sup>de</sup> eeuw treedt eenledige negatie op in bijna 80% van de zinnen. In die periode noteren we nog 20,74% tweeledige negatie. De verandering is zo goed als voltooid in de 19<sup>de</sup> eeuw, wanneer we 99,25% eenledige negatie optekenen.

De toename van het percentage eenledige negatie door de eeuwen heen wordt visueel voorgesteld met Figuur 49. We zien nogmaals dat eenledige negatie startte als een minderheidsvariant in de 16<sup>de</sup> eeuw, en vervolgens snel terrein won.

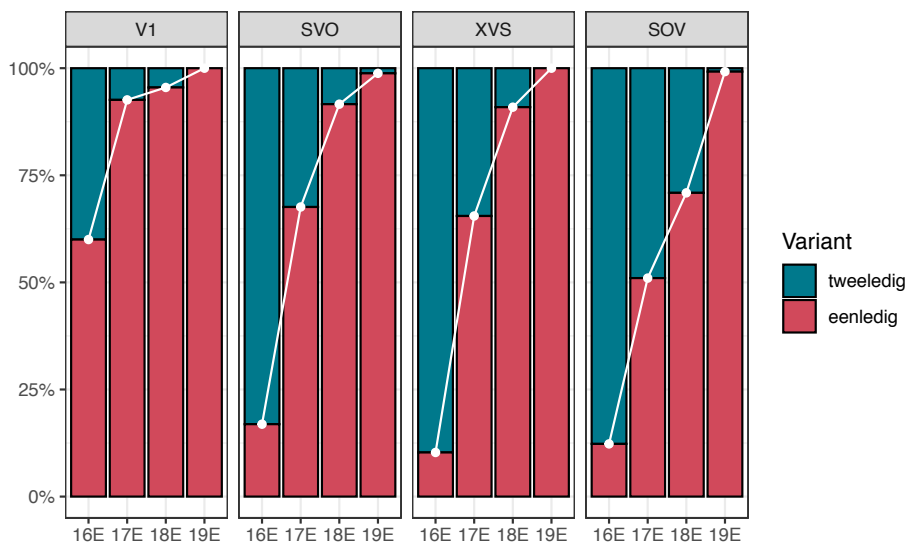


Figuur 49: voorkomen tweeledige en eenledige negatie per eeuw

Om het verband tussen het percentage eenledige negatie en het jaartal statistisch aan te tonen berekenden we de rangcorrelatiecoëfficiënt van Spearman. We kunnen concluderen dat er een positieve, sterke correlatie bestaat tussen het relatieve aandeel van de eenledige negatie en het jaartal. Deze correlatie is bovendien significant ( $\rho = 0,66$ ;  $p = 2,038e-14$ ). Dat betekent dat het percentage eenledige negatie toeneemt met het jaartal.

**Distributie per zinstype en per periode**

In Figuur 50 brengen we de onafhankelijke variabelen zinstype (syntactische context) en periode met elkaar in verband.



Figuur 50: voorkomen tweeledige en eenledige negatie per zinstype en per eeuw

De toename van de eenledige negatie door de eeuwen heen, zoals we die in Figuur 49 konden waarnemen, geldt voor elk zinstype. We constateren dat de moderne eenledige negatie in de 16<sup>de</sup> eeuw al in alle syntactische contexten verschijnt. In V1-contexten wordt dan al een hoog percentage eenledige negatie geregistreerd. Dit percentage is echter gebaseerd op slechts 3 tokens (tegenover 2 tokens met tweeledige negatie), waardoor we dit resultaat met enige voorzichtigheid moeten interpreteren. Het probleem van de (te) lage tokenaantallen stelt zich verder niet. De V1-contexten buiten beschouwing gelaten, wordt de moderne variant in de 16<sup>de</sup> eeuw al het vaakst gebruikt in hoofdzinnen (SVO), namelijk in 16,9% van de gevallen. In de 17<sup>de</sup> eeuw noteren we een opvallende toename van het aantal eenledige negaties in elke syntactische context. De V1-zinnen nemen daarbij de leiding (92,6%) en worden gevolgd door de hoofdzinnen (67,6%) en zinnen met inversie (65,5%). In bijzinnen stijgt het percentage enkele negatie net boven de helft (51%). In deze context staat de tweeledige negatie bijgevolg nog het sterkst in de 17<sup>de</sup> eeuw. In de 18<sup>de</sup> eeuw tekenen we meer dan 90% eenledige negatie op in hoofdzinnen en zinnen met inversie, die zo bijna op gelijke

hoogte met V1-zinnen komen te staan. In bijzinnen noteren we dan 70,9% eenledige negatie en 29,1% tweeledige negatie. In de 19<sup>de</sup> eeuw is de tweeledige negatie tot slot zo goed als volledig verdrongen in alle syntactische contexten.

### ***Distributie per regio***

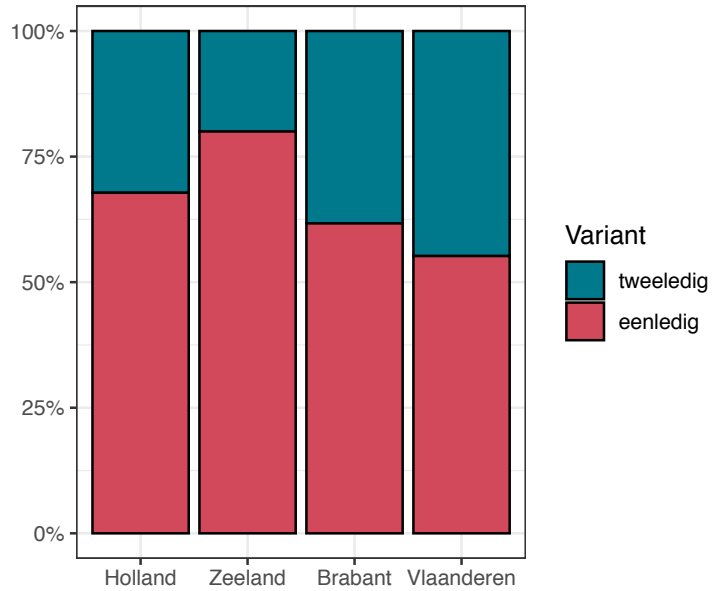
We beschouwen vervolgens de verdeling van de negatievarianten per regio (Tabel 37 en Figuur 51).

|                      | <b>tweeledig</b> | <b>eenledig</b> |
|----------------------|------------------|-----------------|
| <b>Holland</b>       | 162 (32,21%)     | 341 (67,79%)    |
| <b>Zeeland</b>       | 94 (19,96%)      | 377 (80,04%)    |
| <b>Brabant</b>       | 131 (38,30%)     | 211 (61,70%)    |
| <b>Vlaanderen</b>    | 230 (44,83%)     | 283 (55,17%)    |
| <i>Totaal (n = )</i> | 617              | 1.212           |

*Tabel 37: absolute en relatieve voorkomens tweeledige en eenledige negatie per regio*

Uit Tabel 37 en Figuur 51 leiden we af dat enkele negatie de meerderheidsvariant is in elke regio. Zeeland neemt met 80,04% eenledige negatie de leiding over de andere regio's. In de andere perifere regio, Vlaanderen, is de dominantie van de moderne variant met 55,17% veel minder uitgesproken. In Vlaanderen staat de tweeledige negatie dan ook nog tamelijk sterk (44,83%). De distributie in de centrale regio's Holland en Brabant stemt in grote mate overeen. Over het algemeen verschijnt de eenledige negatie weliswaar iets vaker in Holland (67,79%) dan in Brabant (61,70%).

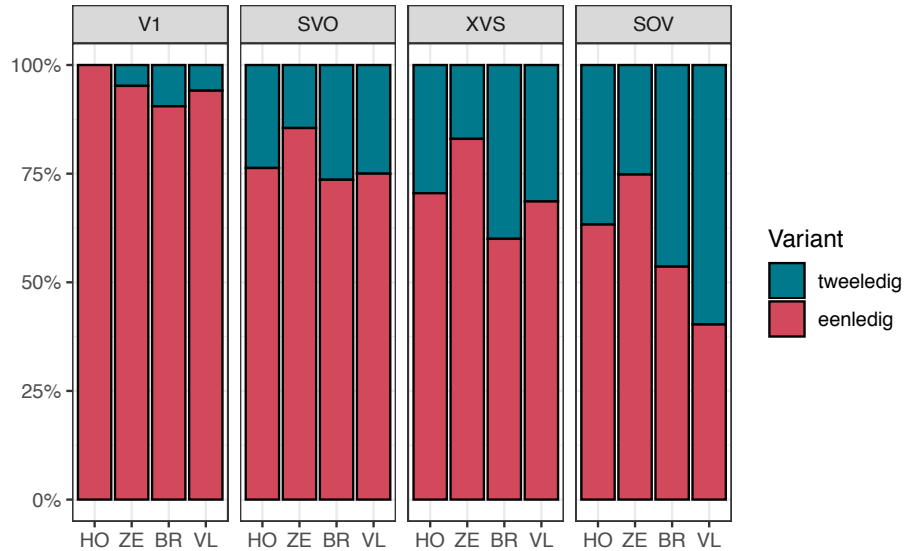




*Figuur 51: voorkomen tweeledige en eenledige negatie per regio*

***Distributie per zinstype en per regio***

Met uitzondering van V1-zinnen komt de moderne variant in alle syntactische contexten vaker voor in Zeeland, zoals blijkt uit Figuur 52.

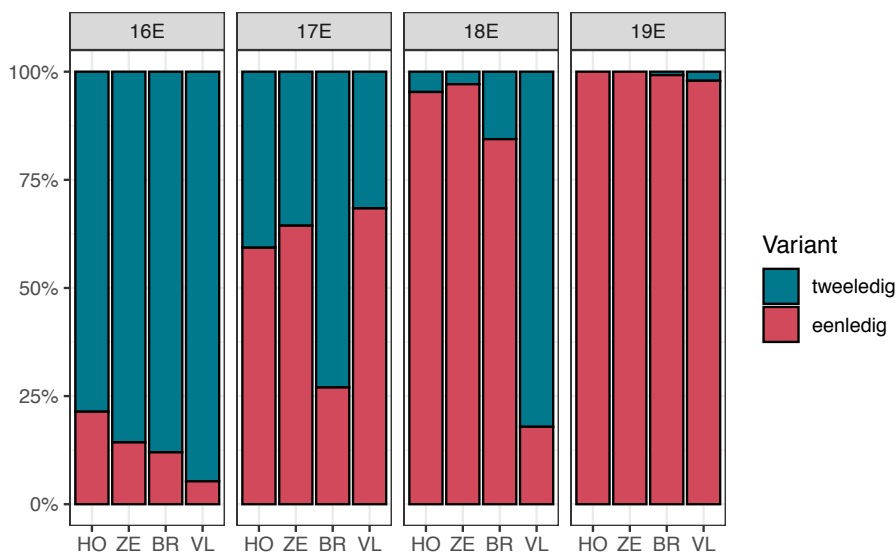


Figuur 52: voorkomen tweeledige en eenledige negatie per zinstype en per regio

Uit de distributie per zinstype en per regio kunnen we dus afleiden dat het hogere percentage in Zeeland (Tabel 37 en Figuur 51) niet beïnvloed wordt door één bepaald zinstype. Verder herkennen we in deze figuur het eerder geobserveerde patroon per zinstype: de eenledige negatie komt in alle regio's het vaakst voor in V1-zinnen. Het percentage enkele negatie neemt systematisch af in hoofdzinnen en zinnen met inversie. In bijzinnen is dit percentage voor elke regio het laagst.

### ***Distributie per periode en per regio***

Wanneer we de onafhankelijke variabelen periode en regio combineren, krijgen we de volgende figuur:



Figuur 53: voorkomen tweeledige en eenledige negatie per eeuw en per regio

Het diachrone patroon van de negatievarianten (cf. Figuur 49) maakte eerder duidelijk dat de tweeledige negatie nog prevaleerde in de 16<sup>de</sup> eeuw. Tegelijkertijd dook de enkele negatie in die periode ook al op. In Figuur 53 kunnen we waarnemen dat de moderne variant in de 16<sup>de</sup> eeuw al verscheen in alle regio's. Het hoogste percentage eenledige negatie wordt in die periode aangetroffen in Holland (21,4%), gevolgd door Zeeland (14,3%), Brabant (12%) en tot slot Vlaanderen (5,3%).

In de 17<sup>de</sup> eeuw is het percentage enkele negatie aanzienlijk gestegen in Holland, Zeeland en Vlaanderen. In deze drie regio's wordt dan telkens meer dan de helft van de ontkenningen uitgedrukt met een enkele negator. Brabant blijft als enige regio wat achter met 27% eenledige negatie. Holland heeft in de 17<sup>de</sup> eeuw geen voortrekkersrol meer. Het aandeel van de moderne variant is in die periode namelijk al groter in Zeeland en Vlaanderen. Vergeleken met Brabant ligt het percentage voor Vlaanderen opvallend hoog. Wanneer we dit resultaat nader bekijken, stellen we vast dat de tokens met eenledige negatie duidelijk terug te voeren zijn naar één bepaald genre, namelijk de pamfletten. Van de 121 tokens met enkele negatie in Vlaanderen in de 17<sup>de</sup> eeuw, zijn er namelijk 120 afkomstig van de pamfletten. In de 17<sup>de</sup>-eeuwse administratieve teksten uit Vlaanderen wordt uitsluitend tweeledige negatie aangetroffen. Het aantal eenledige negaties in

de 17<sup>de</sup>-eeuwse Vlaamse egodocumenten (N=1) is verwaarloosbaar. Bij dit resultaat is er dus sprake van een sterke interactie met het genre. Eén pamflet uit 1657, gedrukt in Brugge, toont zich wel bijzonder progressief. Deze tekst is namelijk verantwoordelijk voor 91 tokens met enkele negatie. Het pamflet in kwestie viel ook al in eerdere hoofdstukken op (cf. spelling van /k/, sjwa-apocope).

In de 18<sup>de</sup> eeuw breekt de moderne eenledige negatie definitief door in Holland (95,3%) en Zeeland (97,1%). De tweeledige negatie komt in deze regio's nog slechts in beperkte mate voor. In Brabant noteren we een aanzienlijke stijging van het percentage eenledige negatie: van 27% in de 17<sup>de</sup> eeuw naar 84,4% in de 18<sup>de</sup> eeuw. In Vlaanderen registreren we daarentegen heel wat minder enkele negaties in de 18<sup>de</sup> eeuw. Tweeledige negatie is er in die periode zelfs nog duidelijk de meerderheidsvariant (82,1%). Dit resultaat toont aan dat we in de 17<sup>de</sup> eeuw vermoedelijk te maken hebben met een erg progressieve schrijfstijl in de Vlaamse pamfletten.

In de 19<sup>de</sup> eeuw wordt uitsluitend nog eenledige negatie gebruikt in de Noordelijke regio's Holland en Zeeland. Ook in de Zuidelijke regio's is de tweeledige negatie dan bijna volledig verdwenen.

### ***Distributie per genre***

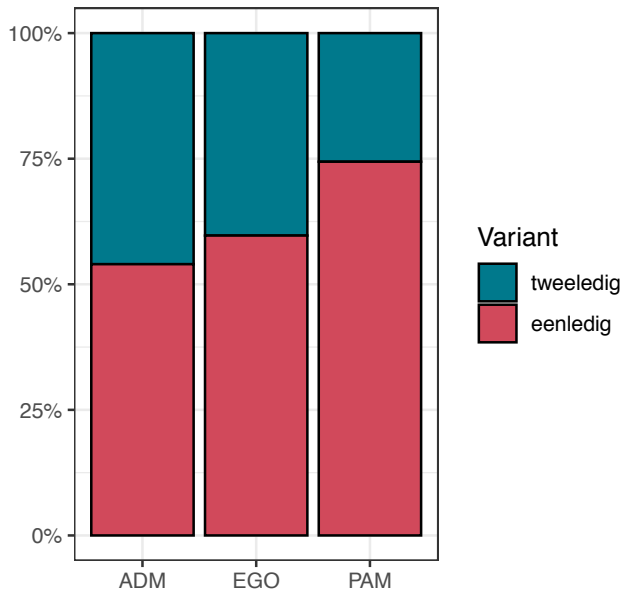
Verder bekijken we hoe de negatievarianten zich verhouden tot de verschillende genres in ons corpus (Tabel 38 en Figuur 54).

|                       | <b>tweeledig</b> | <b>eenledig</b> |
|-----------------------|------------------|-----------------|
| <b>Administratief</b> | 173 (46,01%)     | 203 (53,99%)    |
| <b>Egodocumenten</b>  | 197 (40,29%)     | 292 (59,71%)    |
| <b>Pamfletten</b>     | 247 (25,62%)     | 717 (74,38%)    |
| <i>Totaal (n =)</i>   | 617              | 1.212           |

*Tabel 38: absolute en relatieve voorkomens tweeledige en eenledige negatie per genre*

We kunnen vaststellen dat de eenledige negatie het vaakst gebruikt wordt in de gedrukte pamfletten. De moderne variant maakt in dit genre bijna drie vierde van het geheel uit. In 25,62% van de zinnen wordt nog tweeledige negatie aangetroffen. De handgeschreven egodocumenten en administratieve documenten vertonen daarentegen meer tweeledige negatie. In de egodocumenten bevat nog 40,29% van de zinnen tweeledige

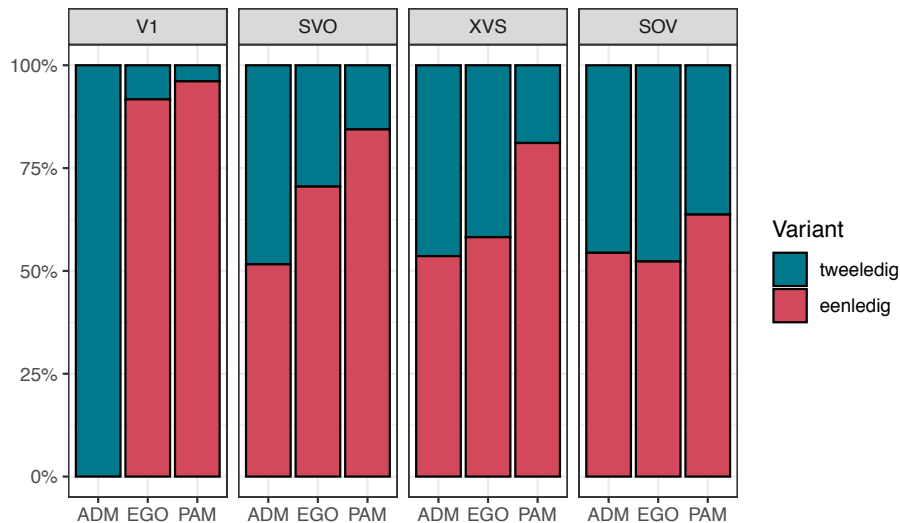
negatie; in de administratieve teksten is dit zelfs 46,01%. De oudere negatievariant bleef dus langer overeind in de geschreven genres, waarbij de administratieve teksten het meest conservatief zijn.



*Figuur 54: voorkomen tweeledige en eenledige negatie per genre*

***Distributie per zinstype en per genre***

We willen nagaan in welke mate de percentages per genre bepaald worden door de syntactische context (Figuur 55).

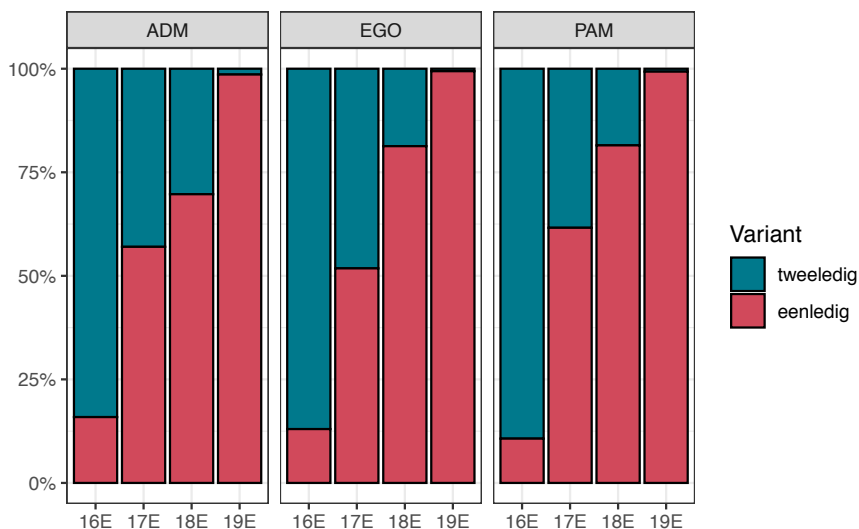


Figuur 55: voorkomen tweeledige en eenledige negatie per zinstype en per genre

De algemene observatie is dat de pamfletten in elke syntactische context meer eenledige negatie bevatten dan de egodocumenten en de administratieve teksten. In hoofdzinorde stijgt het percentage eenledige negatie trapsgewijs van de administratieve teksten naar de pamfletten. Bij de zinnen met inversie zien we een soortgelijke distributie in de administratieve teksten en de egodocumenten. De pamfletten lopen alleen voorop. Dit geldt eveneens voor de bijzinnen, al is de voorsprong van de pamfletten in deze context iets minder uitgesproken. In V1-contexten worden de pamfletten op de voet gevolgd door de egodocumenten. Het percentage tweeledige negatie in de egodocumenten is bovendien gebaseerd op slechts 1 voorkomen (tegenover 11 tokens met eenledige negatie, aangeleverd door verschillende scribenten). Aangezien het percentage tweeledige negatie in administratieve teksten volledig op 1 token berust, kunnen we geen uitspraken doen over dit genre in V1-zinnen.

### ***Distributie per genre en per periode***

In Figuur 56 wordt de afhankelijke variabele opgesplitst over de onafhankelijke variabelen genre en periode.

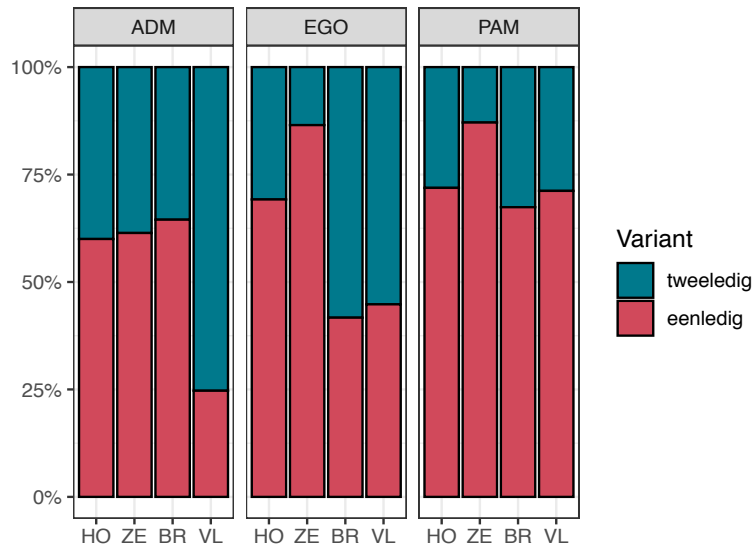


*Figuur 56: voorkomen tweeledige en eenledige negatie per genre en per eeuw*

We observeren driemaal een aanhoudende stijging van het percentage eenledige negatie per eeuw. In de 16<sup>de</sup> eeuw manifesteert de moderne variant zich in alle genres. Een eeuw later is het aandeel van de moderne variant in elk genre sterk toegenomen. De stijging is het meest opvallend in de pamfletten, waar we in de 17<sup>de</sup> eeuw 61,6% eenledige negatie aantreffen. In de administratieve teksten stijgt het percentage tot 57%; de egodocumenten vertonen in die periode 51,8% eenledige negatie. Vervolgens zien we in de 18<sup>de</sup> eeuw een identieke verdeling in de egodocumenten en de pamfletten. Minder dan 20% van de zinnen bevat in deze genres nog tweeledige negatie. In de administratieve teksten wordt dan nog 30,3% tweeledige negatie aangetroffen. Van de 17<sup>de</sup> naar de 18<sup>de</sup> eeuw is het percentage eenledige negatie het sterkst gestegen in de egodocumenten. De egodocumenten en de pamfletten hebben in de 18<sup>de</sup> eeuw samen een lichte voorsprong op de administratieve teksten. Deze voorsprong maakt dat het percentage enkele negatie het sterkst stijgt in de administratieve teksten van de 18<sup>de</sup> naar de 19<sup>de</sup> eeuw. Zoals we eerder konden vaststellen duikt de tweeledige negatie immers nog amper op in de 19<sup>de</sup> eeuw. We kunnen dan stellen dat het traject dat de moderne variant aflegt vergelijkbaar is voor de drie genres, maar dat de dynamiek wel verschilt per genre.

***Distributie per regio en per genre***

Figuur 57 geeft tot slot de verdeling per regio en per genre weer.



Figuur 57: voorkomen tweeledige en eenledige negatie per regio en per genre

Allereerst treffen we, met uitzondering van Brabant, telkens meer eenledige negatie aan in de egodocumenten en de pamfletten dan in de administratieve teksten. In de administratieve documenten uit Holland, Zeeland en Brabant is de enkele negatie weliswaar de meerderheidsvariant. De tweeledige negatie is in dit genre enkel nog dominant in Vlaanderen, waar we slechts 24,7% eenledige negatie aantreffen.

Bij de distributie per regio (Tabel 37 en Figuur 51) was onze observatie dat Zeeland het voortouw nam op het gebied van de moderne eenledige negatie. We zien dat Zeeland effectief koploper is in de egodocumenten en de pamfletten. In de egodocumenten zien we enerzijds een verschil tussen de Noordelijke regio's Holland en Zeeland en de Zuidelijke regio's Brabant en Vlaanderen. In de Noordelijke egodocumenten is de eenledige negatie overtuigend de meerderheidsvariant, terwijl de tweeledige negatie nog dominant is in de egodocumenten uit het Zuiden. Anderzijds is er nog een zichtbaar verschil tussen Holland en Zeeland: we registreren 86,5% eenledige negatie in Zeeland, tegenover 69,2% in Holland. De moderne



variant komt verder iets vaker voor in de Vlaamse egodocumenten (44,8%) dan in de Brabantse egodocumenten (41,7%).

De Hollandse en Zeeuwse pamfletten gedragen zich zoals de corresponderende egodocumenten. Bij de pamfletten nemen we wel geen verschil tussen de Noordelijke en Zuidelijke regio's waar. In dit genre overheerst de enkele negatie namelijk in alle regio's. Zoals vermeld is Zeeland ook hier koploper met 87,1% eenledige negatie. Nadien volgen Holland (71,9%) en Vlaanderen (71,2%), die zo op gelijke hoogte komen te staan. Holland en Vlaanderen hebben een kleine voorsprong op Brabant, waar 67,4% eenledige negatie opgetekend wordt.

## 5 Bespreking

In dit hoofdstuk onderzochten we de overgang van de oudere tweeledige negatie naar de moderne eenledige negatie in het HCD. We brachten de ontwikkeling in verband met de taalexterne variabelen periode, regio en genre. Daarnaast werd ook de invloed van de syntactische context als taalinterne variabele in kaart gebracht.

De algemene distributie toonde aan dat 66,3% van de negatieve zinnen enkele negatie bevatte. De moderne eenledige negatie is dus de meerderheidsvariant in het HCD.

Opgesplitst per syntactische context werd de eenledige negatie het vaakst aangetroffen in V1-zinnen en het minst vaak in bijzinnen. We konden bovendien een duidelijk patroon waarnemen: V1 > SVO > XVS > SOV. Ons onderzoek bevestigt dus het belang van de syntactische context als taalinterne factor. Dit resultaat sluit aan bij eerder onderzoek waarin aangetoond werd dat V1-contexten progressief waren en SOV-contexten conservatief.

We brachten ook het diachrone patroon van de negatievarianten in kaart. In de 16<sup>de</sup> eeuw verscheen de enkele negatie als minderheidsvariant naast de toen nog dominante tweeledige negatie. In de 17<sup>de</sup> eeuw was de eenledige negatie met 59,13% van de tokens al vaker in gebruik dan de tweeledige negatie. De moderne variant nam verder in aantal toe in de 18<sup>de</sup> eeuw, en maakte in de 19<sup>de</sup> eeuw maar liefst 99,25% van het geheel uit. De tweeledige

negatie kwam in die periode nog amper voor. We registreerden met andere woorden een gestage toename van de moderne variant vanaf de 16<sup>de</sup> eeuw. Deze bevinding strookt met hypothese 1. Het is weliswaar opmerkelijk dat de tweeledige negatie in de 19<sup>de</sup> eeuw bijna volledig verdwenen was in ons corpus. In het 19<sup>de</sup>-eeuwse VKN-corpus werd immers nog 19% tweeledige negatie aangetroffen (Vosters, 2011). Daarnaast tekende Puttaert (2019) 79,21% tweeledige zinsnegaties op in de soldatenbrieven uit de 19<sup>de</sup> eeuw, en 17,82% in de 19<sup>de</sup>-eeuwse armenbrieven. Wat het VKN-corpus betreft kan de tijdsspanne als mogelijke verklarende factor opgeworpen worden. De teksten uit het VKN-corpus stammen namelijk uit de vroege 19<sup>de</sup> eeuw, terwijl onze 19<sup>de</sup>-eeuwse teksten te situeren zijn rond het midden van de eeuw, weliswaar met een marge van twintig jaar voor en twintig jaar na 1850. Vosters (2011) kon bovendien vaststellen dat het percentage tweeledige negatie gedaald was van 28% in 1823 naar 9% in 1829. De soldatenbrieven van Puttaert (2019) zijn nog wat ouder dan de teksten uit het VKN-corpus. Ze dateren namelijk uit de periode 1799-1813 (Puttaert, 2019, p. 61). Wellicht nog belangrijker is dat deze persoonlijke brieven duidelijk verschillen van de teksten in het HCD – ook van de egodocumenten. Het meer gesproken karakter van de soldatenbrieven wordt door Puttaert ook aangehaald als mogelijke verklaring voor het hoge percentage tweeledige negatie in de brieven (Puttaert, 2019, pp. 226-227). Wat de armenbrieven betreft kan de verklaring voor het hogere percentage niet gezocht worden in de onderzochte periode. Deze brieven dateren namelijk uit de hele 19<sup>de</sup> eeuw en bij de distributie per jaartal werd slechts een lichte daling van het percentage tweeledige negatie waargenomen (Puttaert, 2019, pp. 231-232). We moeten dus besluiten dat de oudere negatievariant nog langer voorkwam in de armenbrieven dan in de genres in het HCD.

Bij de distributie per regio registreerden we het hoogste percentage eenledige negatie in Zeeland (80,04%). Op die manier tekende zich een verschil af tussen Zeeland en de andere regio's. We konden vaststellen dat dit hoge percentage niet toe te schrijven was aan één bepaald zinstype of genre. De distributie per periode en per regio maakte wel duidelijk dat Zeeland de verandering niet aanvoerde in de 16<sup>de</sup> eeuw. In deze vroegste periode nam het aandeel van de eenledige negatie namelijk trapsgewijs af van Holland over Zeeland en Brabant, en tot slot Vlaanderen. Niet Zeeland, maar Holland nam in de 16<sup>de</sup> eeuw dus de leiding over de andere regio's, al was de moderne variant dan al aanwezig in elke regio. In de 17<sup>de</sup> eeuw kwam

de enkele negatie vervolgens al iets vaker voor in Zeeland dan in Holland. In het Zuiden verscheen de moderne variant veel vaker in Vlaanderen dan in Brabant. De pamfletten bleken uiteindelijk verantwoordelijk voor het hoge percentage enkele negatie in Vlaanderen in de 17<sup>de</sup> eeuw. Bovendien bevatte één pamflet in het bijzonder erg veel eenledige negaties. Hierdoor dienen we het resultaat voor Vlaanderen in de 17<sup>de</sup> eeuw enigszins te relativiseren.

In de 18<sup>de</sup> eeuw was de verandering vervolgens bijna voltooid in de Noordelijke regio's Holland en Zeeland. In de Brabantse teksten dook de tweeledige negatie nog op als minderheidsvariant. In Vlaanderen bevatte de grote meerderheid van de tokens in de 18<sup>de</sup> eeuw echter tweeledige negatie. Dat betekent dat er een terugval van het percentage eenledige negatie had plaatsgevonden. We hebben in de 18<sup>de</sup> eeuw dus enerzijds te maken met een Noord-Zuidverschil, en anderzijds met een centrum-periferiedynamiek binnen het Zuiden. In de 19<sup>de</sup> eeuw is er tot slot amper nog variatie. De tweeledige negatie kwam in die periode nog zeer sporadisch voor in het Zuiden.

We formuleerden enkele (deel)hypotheses met betrekking tot de regionale variatie in ons corpus. Eerst en vooral gingen we met hypothese 2A uit van een Noord-Zuidverschil, waarbij Holland en Zeeland de moderne enkele negatie sneller zouden overnemen dan Brabant en Vlaanderen. Wanneer we naar onze data kijken, constateren we dat de tweeledige negatie in de 18<sup>de</sup> eeuw effectief bijna volledig verdrongen was in de Noordelijke regio's, terwijl deze oudere negatievariant nog overduidelijk de meerderheid uitmaakte in Vlaanderen. Het verschil tussen de Noordelijke regio's en Brabant was kleiner, maar de tweeledige negatie kwam in de 18<sup>de</sup> eeuw toch nog iets vaker voor in Brabant dan in Holland en Zeeland. We argumenteren dus dat hypothese 2A bevestigd werd, al bespeuren we vooral een verschil tussen de Noordelijke regio's en Vlaanderen.

Verder hadden we verwacht dat de Zeeuwse teksten meer tweeledige negaties zouden bevatten dan de Hollandse teksten (hypothese 2B). We baseerden deze hypothese op de bevindingen uit het *Brieven als Buit corpus* (o.a. Nobels, 2013). Onze resultaten ondersteunen deze hypothese echter niet. De distributie per regio bracht wel een (eerder klein) verschil tussen Holland en Zeeland aan het licht. Alleen werd in Zeeland net meer eenledige (en dus minder tweeledige) negatie aangetroffen dan in Holland. De

moderne variant kwam in de 16<sup>de</sup> eeuw weliswaar al vaker voor in Holland dan in Zeeland, maar in de 17<sup>de</sup> eeuw was die verhouding net omgekeerd.

Op grond van de regionale variatie in het VKN-corpus (Vosters, 2011) stelden we met hypothese 2C dat dat de tweeledige negatie in het HCD vaker zou verschijnen in Vlaanderen dan in Brabant. Er is daarnaast ook dialectologische evidentie voor deze hypothese (SAND II, kaarten 50b, 48b, 49b, 49a; Neuckermans, 2004, pp. 326-330). Het traject van de moderne variant in Vlaanderen was echter niet rechtlijnig. In de 16<sup>de</sup> eeuw had Brabant een kleine voorsprong op Vlaanderen. Een eeuw later resulteerde het progressieve taalgebruik in de pamfletten in een ongewoon hoog percentage eenledige negatie in Vlaanderen. In de 18<sup>de</sup> eeuw bemerkten we vervolgens een terugval van dit percentage. De tweeledige negatie stond in die periode duidelijk nog veel sterker in Vlaanderen dan in Brabant. Dit resultaat in de 18<sup>de</sup> eeuw bevestigt onze hypothese 2C.

De laatste hypothese houdt verband met het genre. We stelden voorop dat de moderne enkele negatie het vaakst zou voorkomen in de gedrukte pamfletten. Nadien zouden de handgeschreven administratieve teksten en egodocumenten volgen. Bij de handgeschreven teksten hadden we verwacht dat de egodocumenten conservatiever zouden zijn dan de administratieve teksten. Hypothese 3 wordt bevestigd in de zin dat de eenledige negatie van de drie genres het vaakst voorkomt in de pamfletten. Eerder onverwacht is dat niet de egodocumenten, maar de administratieve teksten het meest conservatief blijken, al is het verschil tussen beide handgeschreven genres niet zo groot. Bij de distributie per genre en per periode zagen we een vergelijkbaar patroon voor de drie genres. We dienden wel rekening te houden met verschillende snelheden waarmee het aandeel van de moderne variant toenam binnen elk genre.

Tot slot passen we de theorie over pluricentriciteit toe op onze resultaten. De distributie die we in de 18<sup>de</sup> eeuw waarnemen sluit aan bij het concept pluricentriciteit (in de nationale betekenis). In die periode tekent zich namelijk een Noord-Zuidverschil af. In de 16<sup>de</sup> eeuw is de enkele negatie al aanwezig in elke regio; in de 17<sup>de</sup> eeuw zien we een sterke stijging in Holland, Zeeland en Vlaanderen, maar niet in Brabant. Holland en Brabant fungeren in de vroegste periodes dus niet als duidelijke centra, waardoor er geen reden is om pluricentriciteit al vroeger dan de 18<sup>de</sup> eeuw als concept aan te

wenden. Verder bleek de spanning tussen het centrum en de periferie vooral in het Zuiden een rol te spelen. In de 16<sup>de</sup> eeuw was er zowel in het Noorden als in het Zuiden een klein centrum-periferieverschil. In de 18<sup>de</sup> eeuw werd er echter binnen het Zuiden een duidelijk verschil zichtbaar tussen het centrum (Brabant) en de periferie (Vlaanderen). In de Brabantse teksten werd overtuigend voor de eenledige negatie gekozen, terwijl de grote meerderheid van de zinnen nog uitgedrukt werd met tweeledige negatie in Vlaanderen. De distributie in de 18<sup>de</sup> eeuw maakt ook nog duidelijk dat een pluriareaal perspectief hier niet van toepassing is: de eenledige negatie in Zeeland staat dan in schril contrast met de tweeledige negatie in Vlaanderen.